

Sajóbábony az átmenetben¹

Bódi Ferenc

I. Előzmények – népességrobbanás néhány összetevője

A település 1949 előtt földművesek lakták, akik közül többen a közeli Lyukóbányába jártak át dolgozni. A háború utáni első census adatai azt mutatják, hogy az akkor 867 lelkes faluba 446-an a mezőgazdaságból s mintegy 350-en az iparból, bányászatból éltek. A mezőgazdaságban az önálló gazdák voltak túlsúlyban, törpebirtokokon osztozkodva az amúgy is kicsi (2300 kat.h.²) sajóbábonyi határban. A birtokok 90 százaléka 1-25 kat. hold nagyságú volt, ennek 20 százaléka volt 10 kat. hold feletti.

1. sz. tábla Sajóbábony 1949. évi birtokeloszlása

Birtoknagyság (kat.h.)	-1	1-10	10-25	25-	Összesen
Kereső (fő)	7	88	26	6	127
Keresősegítő (fő)	2	60	29	11	102
Eltartott (fő)	8	131	36	10	185
Összesen (fő)	17	279	91	27	414

Forrás: KSH 1949 Népszámlálás.

Ha az eltartott népességet is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy 1-10 kat. hold területen a teljes mezőgazdasági népességnek közel kétharmada élt. A földterületet vetésforgós rendszerben művelték s a szántó mellett jelentős volt a kert- és szőlőművelés. Jellemzője volt a falunak – akárcsak sok más borsodi községnek – a nagyszámú szarvasmarha tartás. A föld a község lakói többségének nem adott megélhetést, így mellőle hagyományosan a Lyukóbányába és a diósgyári vasgyárba jártak el dolgozni (104 fő). A keresők és eltartottak 40,4 százaléka az iparban találta meg megélhetését.

Nem lehet tudni, hogyan alakult volna a sajóbábonyiak élete, ha nem épül a település mellé az akkori 1040-es számú vállalat (*Északmagyarországi Vegyiművek*). Az mindenestre biztos, hogy a szocialista vállalat gyökerestül forgatta át a település életét. Igaz, más módon, mint a vele egy időben épült vegyi üzem Sajókazincot, Barcikát (ma Kazincbarcika) és Berentét, vagy a későbbi nagyberuházás Tiszaszederkényt (Leninváros, majd Tiszaújváros). Sajóbábony sosem lett „Békeváros”, vagy „Leninváros”, az úgynevezett szocialista városi rangot sosem érte el, s ebben nagy szerepe lehetett annak a ténynek, hogy Sajóbábonyban nem műtrágyát, műanyagot, festéket állítottak elő, hanem a TNT-t, robbanószert³.

¹ A fejezet eredeti szövege szakdolgozat (1991-ben az *ELTE Szociológiai Intézet*), amely ugyan abban az évben díjat kapott az *Európai Magyarországról Alapítvány és a Politikai Tanulmányok Intézete* közös pályázatán. A szöveg egy másik átdolgozott változata megjelent 1992-ben a *Valóság* márciusi számában.

² Kat. h azaz katasztrális hold, amely 0.56 hektárnak felel meg.

³ A nitrogén-műtrágya gyárának mellékterméke volt a salétromsav, amelyet a BVK-ban állítottak elő, ebből készült a TNT.

A gyárat titokban építették fel az Alföldről, Dunántúlról idehozott rabokkal, többnyire a beszolgáltatásokat nem teljesítő, azokkal elmaradó parasztokkal (ahogy nevezték őket kulákokkal, vagy azok felnőtt fiaival). Földrajzilag az új vállalat a *Borsodi Vegyi Kombinát* és a tűzvédelmi lövegeket előállító *Diósgyőri Gépgyár* közé települt. „A kazincbarcikai, mind a sajóbábonyi gyár építésére a politikai határozat 1949-ben születet meg – olvasható egy Sajóbábonyról szóló szociográfiában. – A kivitelezési munkák lényegében 1950-ben kezdődtek meg, illetve futottak fel. 1950-ben ez a terület az ország összes beruházásának 7,4 százalékát kapta. A következő években ez az arány fokozatosan növekedett, 1952-ben 13,2 százalék volt, majd 1953-ban 14,3 százalékot tett ki”⁴

A tervek – feltételezések szerint, a negyvenes éve elején elkészülhettek (akárcsak Dunaújváros esetén), mert 1941-42-ben a jelenlegi gyár helyén földméréseket folytattak. A visszaemlékezők a mérnököktől egy „nagy gyár” építéséről hallhattak. De azt, hogy pontosan mikor és különösképp hogy hogyan, azt akkor még senki nem tudhatta. „A Susomlapon kezdődött el 1949 szeptemberében az első felvonulási épület emelése. Még jól emlékszem rá, hogy ott az új épület közelében volt egy csorda itatóút is, és amikor hordták a különböző anyagokat, téglát, cementet, meszet, faanyagot, cserepet a teherautók, csaknem elsüllyedtek a gyár sárban.

- De hát azt mondtad, ez a terület magánbirtok volt. Nem törődtek vele?

- Ki törődött azzal?! Nekünk is volt ott egy darab kaszálónk. Mi csak azt láttuk, hogy megjelentek ott az építők, lepakolták az anyagot és elkezdték építeni a barakkot. A parasztoktól egyszerűen elvették a földet, rámentek a dózerrel és széttúrták a termést. 1950 májusában például, amikor már kihányta a kalászat a búza, akkor kezdtek építeni a lakásokat... Amikor a parasztok meglátták a pusztítást, volt aki zölden lekaszálta, hogy megmentsen belől valamit. De láttam olyat is, hogy a gazda megállt a földje szélén és sírva fakadt...

- Hogyan viselték el ezt a helyzetet a falusiak?

- A legtöbbször elvették a földjét, így egy részét tőlünk is. Bár minket ez kevésbé érintett, mert nekünk csupán öt hold földünk volt és nagy része a lakótelepi és a gyári építéstől távol. De volt, akinek 30-40 holdja is volt a kérdéses területen, azt mind elvették, később ugyan kaptak valamilyen kártalanítást, de nem sokat. Nekünk akkor csak az egyik lovunkat vették el. Csak egyszerűen elvették, át kellett adni a kordélyos vállalatnak, azt mondták, öt hold megműveléséhez elegendő egy ló is”⁵

A gyár felhúzásánál egy időben kezdődött el a lakótelep építése. Hiszen a szakemberek, mérnökök, szakmunkások számára a lakások kellettek, miután a több ezer rab, kik a földmunkákat végezték, távozott. 1950-1954 között épült 221 lakás és további hat épület-tömb, melyek munkásszállást és szükséglakásokat foglaltak magukba. Hogy ezekben hányan éltek, arról nincs adat, de az életkörülményekről vallanak a visszaemlékezők. Egy-egy szűk szobában, emeletes vaságyokon akár 8-12 ember is lakhatott. Két emberre egy vasszerkény jutott, dobkályhával fűtöttek, a mosakodást a vállalat fürdőiben végezhettk el. Bevásárolni szintén a vállalati kintinban lehetett. Keveseknek adatott meg, hogy csa-

⁴ Hajdú Gábor: Szociográfia az ÉMV-ről, kézirat: 14. oldal.

⁵ Hajdú Gábor: Szociográfia az ÉMV-ről, kézirat: 25. oldal.

ládjukkal éljenek egy lakásban. Ezen kevesek számára mindenesetre már 1956 előtt épült bölcsőde, óvoda, iskola.

Miért jöttek mégis ide, Magyarország legtávolabbi településéről is az emberek? Ennek magyarázata a viszonylag magas fizetés, a kiemelt ellátás, s lehetett helyben élelmiszert kapni: kenyeret, zsírt, két forintos kolbászt.

„Amikor 1952 táján Sajóbáonyban az építkezés annyira előrehaladt, hogy az indulásra gondolhattak, a technológiai létszám feltöltésére megkezdtek a környéken a munkások toborzását. A vegyiművekbe 10 forint fejpénz ellenében toborozták a vállalkozó szellemű falusiakat, jó fizetést, biztos megélhetést, ellátást és lakást ígérve nekik. A munkára jelentkezőket Balantonfűzfőn, a hasonló technológiájú üzemekben képezték ki, illetve a vezető posztokra onnan vették át a képzett szakembereket.”⁶ A toborzás az ország szinte minden tájról történt, de elsősorban *Borsod, Abaúj, Gömör, Zemplén* aprófalvas tájairól, valamint a *Nyírség, Hajdúság, Szabolcs* vidékéről. A jelenlegi településen élők születési helyének összeírása arról árulkodik, honnan származik a lakosság.

Csak *Borsod-Abaúj-Zemplén* megyéből – ha a *Sajó völgye*, illetve a *Hegyalja* településeit összevonjuk, ezeken kívül – 111 település regisztrálható a ma Sajóbáonyban élők születési helyétől.⁷ *Szabolcs-Szatmár-Bereg* 67, *Heves* 17, *Szolnok* megye 10 településéről származnak sajóbáonyiak. Még a távoli *Békés* és *Somogy* 8-11 helységéből is jöttek ide. *Hajdú-Bihar* megye 22, *Veszprém* 26 települése adott munkásokat a Sajó-völgyi gyárnak. A települések kilenczede falu, zömében apró település. A Borsodból és Szabolcsból érkezők nyolctizede született, élt korábban falun.

A 1040-es vállalat titkos hadiipari létesítmény volt, éppen ezért a hegyek között elbújtatva építették meg. Kolóniáját a védőövezeten túl, a völgy előterében lévő szántóterületen húzták fel, a falutól Észak-Kelet irányban, a 26-os úttól mintegy egy kilométerre. A régi falu a védőövezeten belülre került, így tulajdonképpen az egész ős Sajóbáony építési tilalom alá esett. A lakótelep és a falu között létezett némi természetes kapcsolat, minthogy a telep a falusiak számára piaci lehetőséget adott, értékesítették a tojást, a tejet, a bort. Ez a piacozás szövetkezet megalakulásáig, illetve összevonásáig (1975) tartott. A telepen élők a falusiakat – bár utóbbiak közül sokan helyezkedtek el a vállalatnál – lenézték. A lakótelepi fiatalok „falusi patkányoknak” hívták a parasztokat. A kétszintes, komfortos lakásokban élők kinézték maguk közül a falusiakat.

A lakótelep igen heterogén összetételű lehetett, földrajzilag pedig zárt, nem érintkezett semmilyen, már meglévő településsel. Építésének üteme nehezen bírta követni a vállalatnál jelentkező, javarészt férfi munkaerő számának növekedését. Az 1960-as népszámlálás adatai igencsak sajátos helyzetről vallanak. Alacsony a házasságos férfiak és nők aránya a későbbi censzuszokhoz képest. Ugyancsak rendkívül alacsony a 60 éven felüli férfiak számaránya: mindössze 5 százalék, s ez a későbbiekben sem éri el a 10 százalékot (1970-1980). Statisztika erről nincs, de elbeszélések szerint a Dunántúlról érkezettek, főleg a férfiak zöme a nyugdíjazás után visszatelepedett Veszprém megyébe. Lényegében az idősödő nemzedék két évtizedre eltűnt Sajóbáonyból.

⁶ Hajdú Gábor: Szociográfia az ÉMV-ről, kézirat: 37. oldal.

⁷ 1990-es tanácsai népességnyelvántartóból kigyűjtve.

A települést a későbbiekben a vállalat egészétől, így a termeléstől, a vezérkarától, a levegőjétől, a legkisebb rezzenésétől sem lehetett elkülöníteni. Sajóbábonyt teljesen magába ölelte az 1040-es hadiipari gyár utódja, az Északmagyarországi Vegyiművek, amely a 60-as évektől kezdve, lassan a hidegháború végétől, már műanyagokat, gyógyszeralapanyagokat és növényvédő szereket állított elő, s csak elenyésző mértékben termelt robbanóanyagokat.

Ezen sajátos „átölelés” 1991 januárjában erősen meglazult, hiszen a vállalat fél milliárdos nyeresége a növényvédő szerek szovjet exportjának leállása miatt veszteségbe fordult át. Ennek következménye a lakótelepen a lakások privatizálása: a vállalat tulajdonát képező félezer lakás kiárusításra került, s ezeket a bennük lakó vállalati dolgozók és azok leszármazottai, valamint a nyugdíjasok vásárolták meg.

1991-ig a lakások kétharmada volt vállalati bérlakás Sajóbábonyban. A vállalati lakótelepi élet egy sajátos *kettőskötést* eredményezett az ott élők számára. A lakótelepen lakók 80 százaléka helyben, ezen belül is többnyire a vállalatnál dolgoztak. A *kettőskötés* egyszerűen abból adódott, hogy azonos volt a *munkaadó* és a *főbérlő*, vagyis mindkettő a vállalat volt, s így a munkavállalóitól és a bérlőitől különös lojalitást követelt meg az ÉMV. Ezt a kettőskötést erősítették a közüzemek, az intézmények, lényegében az egész infrastruktúra (utak, hidak, világítás, víz, csatorna, telefon, iskola bölcsőde, művelődési ház, óvoda), amely mind-mind vállalati „feladata” volt.

Az akkori tanácsra egy átlagpolgár legfeljebb ha adóügyben (ha volt telke), vagy anyakönyvi bejegyzés végett tévedt be. A település egészét érintő fontos döntések nem a tanácsnál történetek. Az iskola bővítése, tornaterem építése, a bölcsőde fűtésének korszerűsítése, parabolaantenna vásárlása, a művelődési ház fenntartása, tekepálya vagy munkásklub kialakítása – mindez a vállalat „első számú” vezetőjének a döntési körébe tartozott. Megvalósulásuk a „*pébé*”, az „*eszbé*” és a vállalati KISZ „rámozdulásával”, azaz rábólintásával, s olykor-olykor a „csökevényes” tanács közreműködésével (a szerencsésebb gazdasági években) történhetett.⁸ A tanács ebben a konszenzus-hierarchiában többnyire az utolsó helyet foglalta el, neki maradt a tájékoztató szerep.

A rendszer a hatvanas-hetvenes években működhetett a legkielégítőbben, hiszen ebben az időben még a lakótelepen éltek a vállalat vezetői is. Akkor a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig – épült meg lakótelep lakásainak fele (274 lakás). Küllemében ugyan ezek már eltértek az ötvenes években épült háztól, de komfortjukba azokkal azonos minőségűek, – a háztömbökben másfél-két-három szobás lakásokat lehetett találni. Akkorra már jellemző volt az östelepülés és a lakótelep lakóinak a keveredése. A lakótelep a vállalati hierarchiában feljebb jutóknak, a vállalati vezetőrétegnek egyre kevésbé volt vonzó. Miután a vállalat a megyeszékhelyen, Miskolcon is tudott lakásokat biztosítani dolgozóinak, ezekbe a vezetők költöztek be, hiszen a megyeközpontban élés előnyösebb kilátásokkal kecsegtetett, mint a végül is falunak számító Sajóbábonyban.

⁸ „*pébé*”, azaz pártbizottság, amely Magyar Szocialista Munkáspárt helyi vezető testülete volt. Az MSZMP volt az akkori állampárt, amely alakult 1956-ban – „*eszbé*”, azaz szakszervezeti bizottság – KISZ, azaz Kommunista Ifjúsági Szövetség alakult 1957-ben, az állampárt ifjúsági szervezete.

II. Sajóbáony felnövekedése a gyámságból az önálló felnőtt létre...

Kornai János a szocialista vállalat működési modelljének leírásában egyik elemi rendező elvként a *paternalizmust* nevezi meg. A paternalizmusnak négy fokozatát különbözteti meg. Az e dolgozat témájául szolgáló kelet-európai típusú ipari vállalat és lakótelepe, mint sajátos alrendszer működése is ábrázolható („lefuttatható”) e modellben.

A modell az állam és a vállalat kapcsolatát a *szülő-gyermek viszony*val szemlélteti. E viszony nemcsak az állam - vállalat kettősében él, hanem mint alapvető érintkezési forma, penetrálja a vállalat más irányba történő közlekedését is. Ezen kapcsolati rendszerben – melyben csak az „nyerhetett”, aki a rendszer látens szabály együttesét nem sértette meg – a szereplőknek barokkos kölcsönösség láncokat kellett működtetni, hogy érdekeiket érvényesíteni tudják.

Először is, a lakótelep, mint érdek egészében jelentkezett a vállalat egészével szemben, mintha egy lett volna a gyárrészlegek üzemek, osztályok, gyártmány-családok (pl. intermedierek, növényvédő szerek) stb. sorában. Így a lakótelepet a Kornai-féle *paternalista kapcsolat negyedik fokozata* jellemezte: a passzív elfogadás, amikor az alattvaló természetben kap javakat anélkül, hogy igényeket támasztott volna. Ez a fajta kapcsolat viszonylag tisztán rövid ideig létezhetett: 1950-1954 között, amikor tulajdonképpen felépült a lakótelep tartozékaival együtt a szántó földön.

A Kornai-féle *paternalista viszony harmadik fokozata*, amikor már aktív kívánságról beszélhetünk: a „gyermek” ugyan továbbra is természetben kapja meg a szükséges javakat, de már kívánságokkal áll elő. A szituáció megenged némi alkudozást is. Az *alku* fő ágense továbbra is a „szülő”, azaz a vállalat. Ám, hogy hatalmát érvényesíthesse, számolnia kell a kívánságokkal is. Sajóbáonyban e korszak a hatvanas és hetvenes években volt jellemző lassú átplántálódással a második fokozatba. E korszak egyidős a második lakásépítési hullámmal. A lakótelepen ez időben érdekcsoportok jelennek meg és különülnek el, amelyek a *redisztribúcióban* jobb pozíciókat kívánnak elérni maguknak. A csoportok egy nagyobb *kölcsönösségi láncolatban* alakítják szerepüket: minden csoport azon túl, hogy a lakótelepi alrendszer része, egyben a vállalati rendszeren belül egy másik alrendszer vezetője. A csoportok 1968 után válnak mobilakká, amikor is a vállalaton belül a részlegek között megindul a harc a beruházásokért, és természetesen a vállalat egészének harca is megkezdődik más vállalatokkal szemben.

Az alku folyamat többdimenzióssá válik. A kölcsönösségi viszonyok a lakótelepen elérhető beruházásokat is sajátosan „versenyezteti”. A javak kiáramlása (beruházások, felújítások, társadalmi munka) egy sajátos presztízshierarchia alapján történik a lakótelep különböző intézményei között. Így a sportkör, a művelődés, a lakótelepi gondnokság, az MHSZ⁹, a bölcsőde stb. létrehozásánál más-más „*fontos ember*” volt a döntések mögött. Az osztás módja változatlan maradt, csak ahogyan a „*fontos emberek*” tekintélyének súlya csökkent illetve növekedett úgy változott egy-egy területe jutó támogatás mennyisége is.

⁹ Magyar Honvédelmi Szövetség.

A vezetők 1962-től folyamatos elköötözése a lakótelepről nem változtatta meg a redistribúciós képletet: a „fontos emberek” lakótelepi érdekeket továbbra is, mint vállalati vezetők, mint a vezetésük alá tartozó dolgozók érdekvédői képviselték. A lakótelep érdekjátékai így módon nem válhattak lakóhelyi, primer érdekek versennyé, mivel csak a munkahelyi hierarchián keresztül érvényesülő látens érdekek maradtak. A döntési csúcsokon pedig olyan emberek álltak, akik elszakadva a helyi községtől, az abban élők érdekeit, mint munkahelyi presztízst érvényesítették.

A lakótelep – a vállalati hierarchia világát tekintve – lassan homogenizálódott, az itt élők zöme a vállalat gerincét képező szakgárda-törzsgárda köréből került ki. A 1966-tól kezdődő bérlakásépítésekkel egy időben a lakóteleptől délre házhelyeket parcellázott ki a vállalat és e területen magánházak építését szorgalmazták, ezzel is bővítve a lakótelep területét. A munkásszállóból és a szükséglakásokból a dolgozók lakótelepi lakásokba vagy 150 négyszögletes kertes házakba, a vállalat vezérkara pedig miskolci tanácsi, illetve szövetkezeti lakásokba költözött.

Az elosztandó javak körében egyik legfontosabb *közjószág* a lakás volt, illetve ehhez kapcsolódóan a lakótelep közművek bővítése, amely csatorna híján, a falut is bekötötte a vízhálózatba. Ekkorra a valamikori falu lakossága is teljesen elvesztette agrárjellegét, s lényegében a vállalat munkástelepévé vált.

A *partnerlista viszony második fokozatában* megjelent a pénzbeli támogatás szerepe is: ez már a második fokozat sajátja, amely Sajóbáonyban a nyolcvanas években vált uralkodóvá. A Kornai által leírt partnerlista viszony második fokozatában a „gyermek” és a „szülő” már nem élnek együtt, de a „gyermek” továbbra is a „szülőtől” függ, igaz, új formában: a kérdés az, mennyi támogatást kap tőle? Az alku a pénz körül folyik, megfigyelhető a *kérés, követelődés, az ellenállás, az engedmény és az alkudozás jelensége*. E második fokozatban viaszszorulnak a materiális juttatások: a telek, anyag, élömunka biztosítása. Az alkuhálózatban egyre jelentősebb szerepet tölt be a tanács.

A fejlesztések fő iránya továbbra is a lakótelep és a legújabb telep (újabb kiskertes övezet), amely a lakóteleptől északra kezd kialakulni (ez utóbbit már a tanács parcellázta). A tanácsi költségvetésben 1982-től pénztámogatásként jelenik meg két kulcsintézmény fenntartása, a bölcsődé és az óvodáé.

Az ÉMV a telekhasználati díjat (2,5 millió Ft) 1983-tól közvetlenül a településnek utalja át. Helyi forrásokból 1981-ben a tanácsi bevétel egyötöde származott. Azonban említett telekhasználati díjnak köszönhetően a helyi forrás a költségvetés bevételi oldalán már több minta felét tette ki. Tanácsnak megnő a szerepe a helyi kommunális-szociális ügyekben. A vállalat az általa fenntartott intézményeket költségvetési egységeként működtette, a juttatásokat pénzben folyósította – a 80-as években kb. 20 milliót fordított a lakótelep lakásaira és közüzemeire.

A juttatás materiális jellege sem tűnt el. A finanszírozások mellett a vállalat sajátos beruházásokba szállt be: pl. automata tekepálya építése, parabola antenna vásárlása és kábeltévé hálózattelepítése, a művelődési ház rekonstrukciója – s ezek nem tisztán pénz-

beli támogatásokból valósultak meg. A beruházási költségek jelentős része a vállalat összköltségei között szívódott fel. Ha egy-egy támogatott beruházást komoly kritika ért – akár egy-egy mellőzött érdekkör, akár a körökön kívül esők részéről – és a beruházásokat kidobott pénznek ítélték a helyben lakók. A válasz ez volt: „ezt lehetett kibulizni”.

Az érdekjátékok a korszak végén egyre erőtlenebbekké váltak. Ebben szerepet játszott az ÉMV gazdasági erejének a hanyatlása, valamint az, hogy pozíciójában megerősödött és nagyobb jövedelemmel bíró: találmányokból, újításokból mellékállásokból, külföldi munkákból, egyszerűen jobb módú réteg a városba költözött. A magánházakat kivéve, a település lassan a *slum* állapotába került. Az egyéni ambíciókat szolgáló beruházások a lakók primer érdekeit nem szolgálták, „önmagukra sem ismervé” kerültek vissza keletkezési helyükre, ha egyáltalán az ötletek helyben születtek. A régebbi, atyáskodó vezérkar fokozatosan egy pragmatistább menedzserrétegre cserélődött ki, mely a vállalatnál korábban szerepet játszó presztízstőke-képzést nem tartotta fontosnak a saját konszenzus-hierarchia játékában. A *pragmatisták* új játékszabályokat alakítottak ki. A *szovjet piac* összeomlását követő gazdasági recesszió ezt a menedzserréteget erősítette, s 1989-től a párt és a KISZ is kiszorulása a vállalati hierarchiából.

A régi ismeretségi körök és kölcsönösségi relációk megkoptak; ezzel egy időben a település egész lakossága megváltozott. A vállalat iránti elkötelezettség lazult, a keresők egy része kiszakadt a vállalat kötelékéből. Még ennél is jellemzőbb, hogy a munkatársi kapcsolatok (pl. lakásépítési kalákák) lazultak, a család és a magánélet lakóhelyhez kötött tevékenységei a munkahelytől fokozatosan leváltak.

A nyolcvanas években jelenik meg egy jelentős nyugdíjas réteg a településen, mely a vállalattal szemben igen ambivalens érzületet táplál, különösen azok a vezetők, akik a régi alku-rendszerben mozogtak és főszereplői voltak a valamikori játszmáknak. A helyben élők a hanyatlás okát a vállalat elgyengülésében, a szovjet kapcsolatok leértékelésében, a szocializmus bukásában látják. A hajdani lakótelep életére nosztalgiával tekintenek vissza, egyfajta aranykornak ítélik, s az életkörülményeik romlásának okait külső bajokra hárítják: az ország általános válságára, valamint a sok idegen – elsősorban a cigányok – betelepülésére.

A *familiáris viszonyok* felbomlása miatt vizsgáltam a településen lakók véleményét 1989-1990-ben. Alapvető kutatói kérdés: *Felkészültek-e a helybeliek egy önállóbb szerepre* – Kornai modellje szerint – *felkészültek-e a „zsebpénzzel” kisegített gyerek szerepet, a paternalizmus második fokozatát elhagyni* – *képesek-e, hajlandók-e az önálló – magára hagyott felnőtt létre?*

III. A függés további számai¹⁰

Sajóbáony lakóinak egzisztenciális biztonsága és bizonytalansága az ÉMV jövőbeni kondíciótól függ. A település aktív dolgozóinak kétharmada az ÉMV alkalmazottja, kétezede helyben dolgozik, csupán a maradék egytized jár el a településen kívülre dolgozni. *A munkahely megszűnése esetén az emberek 19 százaléka nem tudja, mitévő lenne, s csak 6 százaléka találna könnyen másik munkahelyet.* Huszonhárom százalékuk választaná a hivatalos utat (munkaügyi központ), 10 százalékuk informális csatornák irányába mozdulna rokoni segítséget remélve, s 8 százalék lát esélyt a vállalkozásban.

Ez utóbbi számadatot nem tekinthetjük elenyészőnek, annak ismeretében, hogy a településen a vállalkozó, önállóegzisztencia, mint életforma nem jellemző. Plusz jövedelemről is csak a megkérdezettek 13,6 százaléka tesz említést a fő kereset, illetve a nyugdíj mellett.

Igyekeztünk megtudni, hogy a pluszjövedelem-szerzési lehetőség összefügg-e más változókkal. Legerősebb összefüggést a főmunkahellyel találtunk: pluszmunkát legnagyobb arányban a Sajóbáonyon kívül dolgozók említették.

A település egészen belül a második gazdaság, a főmunkán túli tevékenységek nem ismeretlenek, de valószínűsíthető, hogy ezek mennyisége és aránya a családok háztartásában nem számottevő, előfordulásuk gyakorisága nem tekinthető életforma-változtató tényezőnek. Az összes szakmunkás 93 százaléka jelölte be azt a választ, hogy nem végez pluszmunkát fő munkaidején kívül. A pluszmunkát végzők területi elhelyezkedése szerint legtöbben közülük a közelmúltban épült összkomfortos családi házas övezetben (Váci Mihály út és környéke), valamint a régi faluban laknak. Ezen utóbbi népesség részaránya viszont az egész település viszonylatában nem számottevő.

2. sz. tábla Sajóbáonyban élők megoszlása munkahely szerint 1989-ben, % (n=191)

Az ÉMV-ben dolgozik	46,6
Sajóbáonyban, de nem az ÉMV-ben	14,7
Sajóbáonyon kívül	8,4
Nem aktívkereső vagy eltartott	29,3

Forrás: Saját kutatás. ELTE szakdolgozat, amelynek szerkesztett változata megjelent: *Valóság* 1992/3. (23-35)

A helyben lakó szakmunkásoknak a vállalatnál folyamatosan eltöltött évek számának átlaga 15,4 év. Egy ugyanilyen beosztású városinak (azaz Miskolcra, Kazincbarcikára bejárónak) 12,2 év a környező falvakból bejáró szakmunkásoknak pedig 11,9 év.

A vállalat vezérkarában ez az arány még szélsőségesebb: a Sajóbáonyban élő vezetők 24 évet töltöttek átlagosan a vállalatnál folyamatos munkában, a városiak 19 évet, a faluról bejáró vezetők pedig 18,5 évet. A számok arról vallanak, hogy a vállalatnál dolgozó törzsgárda valószínűleg a sajóbáonyiak közül állt össze. Ők azok, akik kevésbé mobilak, mint a városból és a környező falvakból bejáró társaik, hasonlóan szakmunkások esetében.

¹⁰ Az alábbi adatok saját kérdőíves felmérés eredményei, amelyet 1989-1990-ben készítettek. Köszönet a Déryné Művelődési Ház akkori munkatársainak.

IV. A régi falu és a lakótelep

A település régi falurésze és az új lakótelep tömbházai nemcsak megjelenésükben különböznek, de az ott lakók is mutatnak mentalitásban való eltéréseket. A falusiaknál sokkal természetesebb a lakásuk saját erőből való fenntartása és karbantartása. Sőt még a köztereket is „magad uram, ha nincs szolgád” módjára kellett rendbe tartaniuk. Ezzel szemben a lakótelepiek megszokták, hogy a lakásukban egy zár kijavítása is vállalati feladat volt. A lakástulajdonlás formája már a múltban is erőteljesen megosztotta a két településrész lakóit. A „falusiak” több mint a felének az előző lakása is (52,1%) saját tulajdonú volt, míg a lakótelepiek elenyésző részének volt valaha saját lakása (6,8%). Az adatok felvétele idején (1990) az eladásra került félezer vállalati lakótelepi lakás új tulajdonosainak csak 4 százaléka bírt korábban saját lakással. Ezért nem kis gondot jelentett az ott lakóknak a sajáttulajdon gondjainak a megértése és felvállalása.

A falu, de különösen az új kertes házas övezetek lakói közül sokan éltek egy-két évet a lakótelepen (20%). Ez arra enged következtetni, hogy többen a lakótelepről építkeztek fel. Vagyis a lakótelep számukra csak az átmenetet jelentette. Ha hozzáadjuk a városba költözött vezetőket és a *munkás-elit* csoportot is, akkor érzékelhető a lakótelep átmenetisége.

3. sz. tábla A vállalati bérlakást vásárlók megoszlása az előző lakásuk tulajdonlása alapján, % (n=71)

Saját lakás	4,1
Bérlakás	14,9
Albérlet	13,5
Szülőknél lakott	31,1
Szállón élt	12,2
Egyéb szükséglakás	21,6
Nem határozható meg	2,6
Összesen	100,0

Forrás: Saját kutatás. ELTE szakdolgozat, amelynek szerkesztett változata megjelent: *Valóság* 1992/3. (23-35)

A lakótelepet a falu többi részétől alapvetően az átmenetisége és nagyobb fokú kiszolgáltatottsága jellemezte. Átmeneti jellegét az okozta, hogy az oda betelepülők közül igazi lakhelyül kevesen választották, így ott tartósan berendezkedni nem igyekeztek.

A nem sajáttulajdonlás nem váltott ki tartós berendezkedést az ott lakást kapók körében. A lakótelepen élőknek a vállalat nemcsak kenyéradó volt, de egyben a főbérlő is, amely egy sajátos modernizált *harmadik jobbágyságot*, jobbágyi viszonyt teremtett. A viszony a legkevésbé sem volt megalázó, inkább „szülői” gondoskodás volt az ott élők számára.

Megvizsgáltuk, hogy a falusi és a lakótelepi életforma között van-e különbség a tekintetben, hogy *kik tudtak több vagyont szerezni*. A falusi, akinek minden: a lakás-építés, -fenntartás, a közterek szépítése mind-mind saját zsebéből, idejéből ment, vagy a lakótelepi, akinek mindez nem jelentett költséget? Az összevetés nem mutatott semmilyen té-

ren előnyt a lakótelepen élőknek, mivel nincs több autójuk, garázsuk, hétvégi telkük, stb. A „*semmim sincs válaszadók*” aránya a lakótelepen belül 76,7 százalékos, míg a faluban ez az arány 12,3 százalék! A lakótelepi életforma inkább hátrány? Lehet, de nem egészen. Az is lehetséges, hogy 1991-re a vezetői- és munkás-elit elvándorlása miatt a lakótelepen egy kevésbé mobil népesség koncentrálódtott. Tehát a lakótelep egy időben bizonyos rétegek számára felhajtó erőt adott, amit mostanra minden bizonyára kimerült.

4. sz. tábla A „*semmim sincs*” választ adók elhelyezkedése a település részek között (2) valamint arányuk egyes településrészen belül (1), %, (n=191)

Településrészek	1. arányuk a település részekben belül	2. eloszlásuk a település részek között
Falu	12,3	25,1
újtelep	9,6	7,3
Lakótelep	76,7	61,3
Váci út és környéke	1,4	6,3
Összesen	-	100,0

Forrás: Saját kutatás. ELTE szakdolgozat, amelynek szerkesztett változata megjelent: *Valóság* 1992/3. (23-35)

Nem nehéz megválaszolni arra a kérdésre, hogy az átmenetet biztosító életközeg, a lakótelep és környezete mennyire képes a „felemelő” mozgást biztosítani. Vagy inkább a szerényebb életkeretek között élők szegregációját fogja előidézni? Az élethelyzet megszorultságát érzékelik az ott élők is, amikor arról vallanak, mennyire látnak jövőt maguknak és utódaiknak. A sajóbábonyiak fele, ha tehetné, elköltözne a településről. Az elköltözni vágyóknak háromnegyede lakótelepen él, s az ott élők kétharmada szeretne a településről elköltözni. Semelyik település részen nem érzik magukat ennyire rosszul a sajóbábonyiak, mint a lakótelepen, amely az elmúlt három évtizedben a közpénzek többszörösét kapta a község más részeihez képest.

A gyermekek jövőjének megítélésében is a lakótelepiek a pesszimistábbak: 55 százalékuk nem lát jövőt gyermekének a településen, a faluban élők 40 százalékával szemben.

Sajóbábony egy speciális település, ugyanakkor megtalálható benne az ország szinte valamennyi településtípusának egy-egy eleme. Például a szocialista iparosítás kegyeltje, a lakótelep, a kispolgárosodó módos Váci Mihály út és környékén át, a *bejárófalvak* 60-70-es években épült kocka házak és kiskertes munkás falujától, s hajdan a „*funkció nélküli*”, halálra ítélt kistelepülésig minden.

Ez a település 1990-től mégis egységes önkormányzata fokozatosan veszi át a vállalat-tól a település fenntartás funkcióit szolgáló javakat és a vele járó gondokat, s kezdi élni Sajóbábony immár önálló felnőtt életét.

Irodalom

- Andor Mihály – Hidy Péter (1986) *Városszövevény*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Andorka Rudolf (1979) *A magyar közösségek társadalmának átalakulása*. Magvető, Budapest.
- Bánlaki Pál – Varga Csaba (1979) *Azon túl tág a világ*. Magvető, Budapest.
- Bódi Ferenc (1992) Sajóbábony. *Valóság*, 1992/3. pp. 23-35.
- Bóhm Antal (szerk.) (1983) *Helyi társadalom*. Társadalomtudományi Intézet. Budapest.
- Bogár László (1983) *A fejlődés ára*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Gombár Csaba (1986) *A politika parttalan világa*. Kozmosz könyvek. Budapest.
- Habermas, Jürgen (1971) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, Budapest.
- Hajdú Gábor (1988?) *Szociográfia az ÉMV-ről*, kézirat.
- Hankiss Ágens (1984) *Kötéltánc*. Magvető, Budapest.
- Hankiss Elemér (1989) *Kelet-európai alternatívák*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kornai János (1981) *A hiány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Márkus István (1971) *Kifelé a feudalizmusból*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Polányi Károly (1976) *Az archaikus társadalom és gazdasági szemlélet*. Gondolat, Budapest.
- Szabó Zoltán (1986) *A tardi helyzet – Cifra nyomorúság*. Magvető, Budapest.
- Szelényi Iván (1990) *Új osztály, állam, politika*. Európa. Budapest.
- Szelényi Iván – Konrád György (1969) *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vági Gábor (1882) *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Szerző:

2014-ben

Dr. Bódi Ferenc

MTA TK Politikatudományok Intézet

tudományos főmunkatársa, 81667 OTKA kutatási téma vezetője,

a Nemzeti Kiválósági Program kutató ösztöndíjasa

Pannon Egyetem, ISES program keretében.